

УДК 35.073.534

Дзюндзюк Вячеслав Борисович,

д.держ.упр., проф.,

завідувач кафедри політології та філософії ХарРІ НАДУ, м. Харків

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА СУЧАСНУ ДЕРЖАВУ

Розглянуто вплив процесів глобалізації на сучасну національну державу. Визначено різні чинники та аспекти цього впливу, його суб'єкти та об'єкти. Виходячи з цього зроблено висновки про перегляд ролі національної держави в умовах глобалізації та необхідність впровадження концепції глобального врядування.

Ключові слова: держава, глобалізація, процеси глобалізації, публічне управління, глобальне врядування.

Постановка проблеми. Зміни в публічному управлінні, які намітилися наприкінці ХХ ст. і стали все більш відчутними на початку ХХІ ст., є найбільш цікавими і, водночас, найбільш дискусійними з точки зору однозначності їх трактування. Початок цьому процесу було покладено вже після остаточного оформлення зрілих держав у країнах Європи наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Наступним етапом став період кінця 60–70-х рр. ХХ ст., що для деяких європейських держав і Сполучених Штатів характеризується формуванням соціальної держави (держави загального благоденства) з відповідною їй соціальною структурою (з переважанням середнього класу). З цього часу намітилися серйозні зміни практично в усіх сферах життя. Тут варто відзначити й процес деколонізації та утворення нових держав, а також зміни у структурі виробництва (науково-технічна революція, яка охопила практично весь світ). Ці фактори сильно вплинули на трансформацію держави як типу політичної організації суспільства. На сьогоднішній день можна визначити такі основні тенденції в цій сфері [11]: зростання рівня соціальної мобільності та соціальних об'єднань різного типу (наприклад, жіночі рухи, рухи «зелених» та ін.); зростання значення соціальної відповідальності держави (у порівнянні з періодом «держави загального добробуту») та бізнесу; соціально-класова структура суспільства змінюється у бік підвищення значущості таких чинників, як освіта (її якість), тоді як раніше таким чинником було володіння власністю; часткова (найчастіше добровільна) відмова держави від частини національного

суверенітету на користь членства в наднаціональних органах і об'єднаннях, що дозволяють вирішувати більш глобальні завдання.

Але слід наголосити, що всі ці тенденції й зміни викликані об'єктивним ходом процесу глобалізації, тому зрозуміти їх можливо тільки через розгляд сутності явища глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з впливом глобалізаційних процесів на сучасну національну державу, а також на різні аспекти публічного управління, розглядаються в працях багатьох дослідників, зокрема таких, як М. Вотерс, Дж. Гелбрейт, Б. Джоунс, А. Неклесса, Р. Робертсон, Дж. Розенау, С. Хантінгтон, Д. Хелд та ін. Незважаючи на велику кількість публікацій, присвячених глобалізації, повноцінних і системних досліджень, і тим більше якихось загальних теорій, що охоплюють весь комплекс проблем глобалізації, до сих пір вкрай мало, оскільки, як правило, більшість дослідників вибирають для вивчення лише окремі аспекти глобалізації.

Мета статті – розглянути вплив глобалізації на сучасну національну державу.

Виклад основного матеріалу. За останні 30 років у світі було створено чимало теорій, що пояснюють сутність феномена глобалізації, і їх кількість продовжує зростати. Кожна з них дає власне пояснення глобальних змін, які стали своєрідним «тлом» для появи нових інститутів, наддержавних утворень, екологічних проблем, технологій і багато чого іншого. Особливість глобалізації полягає в тому, що цей процес зачіпає практично кожную людину, і суперечки щодо неї точаться як у повсякденному житті, так і в науковому світі. Як правило, дискусія між вченими розгортається за кількома напрямками: власне концепція глобалізації, причини глобалізації, проблема її періодизації та хронологічні рамки, чи є цей процес негативним або ж покликаний принести благо всьому людству, а також шляхи її подальшого розвитку.

Втім, не викликає сумніву, що глобалізація є об'єктивним процесом світового розвитку, тому на даний час дискусії ведуться лише щодо того, чи

можна її пояснити з точки зору існуючих теорій (економічних, соціологічних, історичних та ін.).

Тут необхідно зазначити, що деякі історичні форми інтеграції можуть слугувати аналогами, прототипами і навіть прообразами сучасної глобалізації. Спроби визначити глобалізацію також видаються вельми складними через велику кількість трактувань. Охопити весь спектр думок щодо глобалізації дуже складно, для розуміння суті явища доцільно звернутися до провідних теоретиків глобалізації. Так, Роланд Робертсон, один із головних розробників теорії глобалізації, розглядає цей процес насамперед у контексті глобалізації культур: «як поняття, глобалізація-відноситься до стиснення світу і інтенсифікації світової свідомості як єдиного цілого ... до конкретної глобальної взаємозалежності і усвідомлення глобального цілого в ХХ столітті» [13, с. 58]. Малкольм Уотерс визначає глобалізацію як соціальний процес, «в ході якого зменшується залежність соціального і культурного розвитку від географічного чинника» [15, с. 21]. М. Фрідман визначає процес глобалізації з позиції вільного ринку, пояснюючи інтенсифікацію інтеграційних процесів і розвиток технологій стрімким поширенням капіталізму по всьому світу (Цит. за: [0, с. 51]). Проте слід зазначити, що не всі дослідники виділяють глобалізацію як самостійний етап історичного розвитку суспільства. Наприклад, замість терміна «глобалізація», на думку, Дж. Гелбрейта, більш справедливо й доречно використати термін «інтернаціоналізація» по відношенню до сучасних глобальних процесів [8].

Процеси глобалізації, з одного боку, призводять до розмивання державних кордонів, формування наднаціональних структур, а з іншого – підштовхують країни, раніше позбавлені права на самовизначення, відстоювати своє право на створення своїх держав.

Важливою тенденцією є також стрімке зростання кількості міжнародних інститутів. Серед них виділяються міжурядові організації (МУО), особливе місце серед яких належить квазідержавним утворенням, створеним для виконання функцій, які раніше були виключно прерогативою національних

урядів. Як правило, МУО мають регіональний характер і покликані вирішувати одне або два першорядні завдання, наприклад, співпраця у галузі економіки та забезпечення безпеки.

Поряд із міжурядовими організаціями у світі зросла роль неурядових організацій і транснаціональних корпорацій (ТНК), які є феноменом останніх трьох десятиліть і за економічною потужністю здатні конкурувати з державою. У сфері економіки ТНК стали найбільш наочним втіленням глобалізації, демонструючи можливості та межі її розвитку.

Значне поширення між-, транс- і наднаціональних інститутів деякі дослідники схильні розглядати як свідчення неадекватності держави, її зростаючої нездатності відповідати викликам часу. Держава втратила монополію на, мабуть, ключову свою функцію, а саме одноосібно формувати політику й впливати на ситуацію у світі. Світопорядок, побудований на взаємодії виключно таких акторів, як суверенні нації-держави, серйозно поставлений під сумнів. Багато дослідників говорять про формування нової глобальної архітектури, яку називають пост-вестфальською: «На планеті формується пост-вестфальська система світових зв'язків, і те, що ми розуміли під міжнародними відносинами ще десять років тому, зараз практично не існує» [9, с. 109].

У цілому можна виділити декілька відмінних рис, властивих глобалізації XXI ст.:

1. Багатогранність. Глобалізація розвивається в усіх напрямках. Найсильніше її вплив на діяльність держави відзначається в економіці, але й такі сфери, як культура, наука, соціальні зв'язки і багато інших вкрай сильно (і неоднозначно) нею порушені. Трансформація національної держави спостерігається, з одного боку, в зменшенні її ролі, а з іншого – в посиленні її впливу на різні сторони життя суспільства.

2. Полісуб'єктність. На тлі глобалізації посилився вплив різних суб'єктів, таких як міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації, збільшилась кількість міжурядових організацій. Це впливає на перерозподіл функцій і ролей в глобальних політичних відносинах при збереженні за державою провідних позицій у глобальних взаєминах.

3. Неоднорідність і дисбаланс. Незважаючи на широту охоплення глобалізації, цілі регіони залишаються порушені цим процесом. Приносячи вигоду меншості на планеті, глобалізація залишає на периферії більшість. Очевидний дисбаланс у розвитку на користь так званого «золотого мільярда» впливає на виникнення конфліктів, підсилює розрив в економічному розвитку між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, нерівність і соціальні проблеми.

4. Протиріччя між локальним і глобальним. Залишаючись досить суперечливим явищем, глобалізація припускає співіснування діаметрально протилежних процесів, таких як фрагментарність і глобалізація, регіоналізація та інтеграція. Подібна гнучкість не властива сучасній державі, якій доводиться пристосовуватися до реалій сьогодення. Можна говорити, що держава не встигає за глобалізацією.

Дійсно, не можна однозначно стверджувати, що глобалізація веде до заходу держави або до її підйому. Очевидно, що у XXI ст. відбувається зрушення від політики національного суверенітету в бік політики взаємозалежності, появи наднаціональної політики. Формування сфери транснаціональної політики, зростання міжнародної бюрократії, різних міжурядових і неурядових організацій ставить державу перед лицем нової реальності, до якої держава не завжди встигає адаптуватися. Нездатність справлятися з викликами нового часу, глобальними проблемами, неефективністю традиційних державних механізмів прийняття рішень, а також неможливістю вирішити дилему «локальне / глобальне» й окреслити для себе межі глобалізації, змушує деяких дослідників говорити про перетворення національних держав на більш ефективний механізм глобального регулювання. Трансформація держави в умовах глобалізації спонукає до міркувань на тему заміни її новим глобальним механізмом, здатним ефективно здійснювати глобальне регулювання.

Відмінною рисою сучасного етапу розвитку глобального світоустрою є розбалансованість існуючих механізмів управління в таких сферах, як міжнародна політика, світова економічна система або міжнародне право.

Значна роль у цьому процесі належить одному з найбільш значущих суб'єктів політичної трансформації інституту держави – Організації Об'єднаних Націй, якій стало все складніше адаптуватися до нових реалій. Втрата авторитету серед великої кількості своїх членів поставила під удар не тільки реалізацію найважливіших проектів, але і самі принципи, закладені в основу даної організації. При цьому проблеми, що накопичились у світі за останні десятиліття, починаючи від необхідності реформування світової фінансової системи й закінчуючи боротьбою з бідністю, вирішити без участі ООН вкрай складно, що одностайно визнають лідери всіх найбільш розвинених держав світу. В останні роки значна увага на світовій політичній арені приділяється питанням зміцнення ООН, збереження і розширення її впливу в світі, вироблення більш раціонального підходу до її можливостей у XXI столітті при непорушності міждержавної основи і ключових положень Статуту ООН.

Слід зважати й на те, що характерною рисою сучасного етапу розвитку світової політичної системи є поступове підвищення ролі регіональних структур. Причому цей процес обумовлений як зростанням активності існуючих структур, так і виникненням нових. Характерно, що створення міждержавних регіональних об'єднань найчастіше відбувається за підтримки ООН, яка поступово нарощує обсяги співпраці з подібними організаціями. Розвиток регіональних структур робить внесок у формування багатопольярного світу, дозволяє знаходити ефективні шляхи реагування на актуальні загрози.

Як зазначалось, важливою характеристикою сучасних глобалізаційних процесів є збільшення ролі транснаціональних корпорацій як суб'єктів трансформації національної держави. ТНК впливають на внутрішню політику держав, міжнародні відносини, а останнім часом усе більше й на глобальні економічні та політичні процеси. Саме комерційні інтереси ТНК часом диктують логіку процесів, що відбуваються на міжнародній арені, корпорації стають джерелами соціальної нестабільності й причинами міждержавних протиріч. У ТНК з'являється все більше важелів для впливу на політичні рішення, що приймаються як окремими країнами, так і міждержавними об'єднаннями.

Одними з ключових суб'єктів виступають і міжнародні фінансові інститути. Найбільш значущими з них є Міжнародний валютний фонд, Світовий банк і Світова організація торгівлі. Функціонування глобальних фінансових інститутів спрямоване, перш за все, на розвиток міжнародного економічного співробітництва та забезпечення цілісності та стабільного функціонування складного і суперечливого всесвітнього господарства. У цьому сенсі можна згадати, що період з 2008 по 2009 рр. став для світових фінансових інститутів вкрай важким, оскільки вони знаходилися під сильним впливом фінансово-економічної кризи, котра загострила безліч проблем, які раніше не уявлялися світовій спільноті першорядними. Однак криза, що вибухнула в усьому світі, стала ударом не тільки для світової економіки і економік найбільших держав, а й значно вплинула на міжнародну політику, поставив під загрозу політичну і соціальну стабільність у багатьох країнах, що розвиваються, мають слабкі та залежні економіки.

Світова економічна криза, перша масштабна криза епохи глобалізації, стала однією з найбільш гострих тем на світовому порядку денному кінця 2000-х років. Однак вона є далеко не єдиною загрозою. Світовому економічному і світовому розвитку в цілому продовжують загрожувати регіональні та локальні конфлікти, тероризм, транскордонна злочинність, дефіцит енергетичних ресурсів і продовольства, зміна клімату тощо.

Таким чином, у сучасних умовах суб'єкти і фактори трансформації національної держави тісно взаємопов'язані. Кризові явища у світовій економіці спричиняють колосальний вплив не лише на міжнародні фінансові інститути, а й на глобальну політичну систему, внутрішньополітичне життя окремих держав, а виникнення локальних збройних конфліктів потенційно загрожує безпеці цілих континентів.

Тому необхідність забезпечення стійкого розвитку існуючої системи світоустрою підштовхує держави до пошуку нових форм співпраці та створення все більшої кількості наднаціональних об'єднань. Найважливішою характеристикою сучасного етапу розвитку світової політичної системи стає не тільки фізична

«розмитість» державних кордонів, а й відсутність чіткого функціонального розподілу в діяльності держави та інших суб'єктів світової політики.

Сукупність глобальних процесів диктує й нові «правила гри», пристосовуючись до яких, держава зазнає суттєвих змін. Усе більше функцій, традиційно притаманних національним державам, переходять до інших акторів глобалізаційних процесів – міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, регіональних міждержавних об'єднань. Держава частково делегує функції із забезпечення безпеки та економічного благополуччя громадян міжнародним організаціям, соціальна підтримка працездатного населення часто стає прерогативою транснаціональних корпорацій. На сьогоднішній день дана тенденція виглядає очевидною і можна прогнозувати її подальше посилення.

Крім усього іншого, глобалізація, як складний і багатоплановий процес, торкнулася також такої ключової категорії держави як суверенітет. Сьогодні неможливо уявити собі державу, суверенітет якої на практиці не був би обмежений міжнародними зобов'язаннями. Найчастіше самі держави виступають ініціаторами зменшення свого суверенітету на користь інших можливостей, серед яких нові ринки, більш вигідні правила торгівлі, відсутність митних бар'єрів і багато іншого.

Для вирішення існуючих глобалізаційних проблем, а також проблем національних держав в умовах глобалізації, багатьма дослідниками пропонується концепція глобального врядування. Поняття «глобальне врядування» досить широко використовується в науковій літературі приблизно з середини 1980-х років. Його можна охарактеризувати як політичну взаємодію міжнародних акторів з метою вирішення проблем, які зачіпають більше, ніж одна держава або регіон. Один із теоретиків глобального врядування Дж. Рознау визначає його як через офіційні інститути, якими регулюються норми і правила міждержавної взаємодії, так і через всі ті «організації та групи впливу, – від багатонаціональних корпорацій, транснаціональних соціальних рухів до безлічі неурядових організацій, – які переслідують цілі та завдання, вирішення яких залежить від транснаціональних правлячих і владних інститутів» [14, с. 42].

Сьогодні в суспільних науках існує декілька різних концепцій глобального врядування. У деяких з них висувається необхідність створення абсолютно нових інститутів і органів, які могли б відповідати викликам сьогодення і бути представленими більшістю. Інші концепції розглядають можливість комплексного реформування існуючих міжнародних інститутів, перегляду їх компетенцій і повноважень на користь розширення. Низка концепцій вбачають у новій системі глобального врядування не інститут, а якийсь глобальний консенсус групи країн або ж однієї конкретної держави.

Найбільш часто цитована на сьогоднішній день ідея створення наддержавного органу, світового уряду, який би здійснював регулюючу функцію в усіх сферах міждержавного спілкування. Такий уряд теоретично міг би вирішувати глобальні проблеми, з якими не під силу впоратись окремим країнам або ж групам країн. Однак очевидним мінусом цієї ідеї є відсутність легітимації цього інституту, незрозумілий також механізм створення подібного органу, адже важко собі уявити, що в процесі прийняття рішень будуть задіяні всі країни. Якщо це так, то є підстави вважати, що в такому разі ці рішення прийматимуться дуже довго й глобальному уряду буде вкрай важко прийти до єдиної думки.

На шляху створення системи глобального врядування виникає багато питань про те, яким воно має бути і чи буде воно в змозі впоратися з широким колом проблем, що стоять сьогодні перед світовою спільнотою. Зокрема, виникають питання щодо того, яким чином вирішуватимуться на глобальному рівні різні питання соціального характеру, управління фінансовою глобалізацією, яка правова основа лежатиме в основі прийнятих рішень і всієї системи, яким буде глобальне управління в майбутньому, демократичним або авторитарним тощо.

Деякі експерти наголошують на значенні неформальних організацій для вироблення рішень із глобальних проблем. Найчастіше такі організації змагаються за свій вплив з найбільшими формальними політичними інститутами, до яких, зокрема, належать Трибічна комісія, Більдербергський

клуб, Всесвітній економічний форум у Давосі та ін. Подібного роду об'єднання включають до своїх лав впливових діячів із різних країн, які намагаються прийти до спільної думки й виробити загальний погляд на конкретні питання, що стосуються глобального розвитку. Такі кулуарні дискусії дозволяють детально і в неформальній атмосфері обговорити всі важливі проблеми до прийняття щодо них офіційного рішення.

Сьогодні ідея глобального врядування знаходить все більше прихильників, але наразі не ясно, як саме вона буде реалізована на практиці (яка з концепцій виявиться найбільш привабливою і здійсненою) і чи буде вона реалізована взагалі. Тому поки що людство спирається на існуючу систему міждержавних інститутів на чолі з ООН. Втім, ООН, усвідомлюючи необхідність змін у глобальному врядуванні, озвучила на Сесії Тисячоліття Генеральної Асамблеї заходи, які вона має намір реалізувати для вдосконалення механізмів глобального регулювання [5]. Так, на Сесії було сформульовано 8 цілей у сфері розвитку: 1) ліквідація злиднів і голоду; 2) забезпечення загальної початкової освіти; 3) заохочення рівності між чоловіком і жінкою і розширення прав і можливостей жінок; 4) скорочення дитячої смертності; 5) покращення охорони материнства; 6) боротьба з ВІЛ/СНІД, малярією та іншими захворюваннями; 7) забезпечення сталого розвитку; 8) формування глобального партнерства в цілях розвитку.

Відповідно до представленого плану, на рівні національних урядів визначаються заходи, які повинні здійснити держави для досягнення цих цілей у рамках своєї юрисдикції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виходячи з викладеного вище, можна відзначити три основні наслідки для публічного управління на глобальному рівні, що спричинені сучасними процесами глобалізації.

По-перше, це багаторівневість управління. Глобальне управління має багаторівневий характер, адже владні функції здійснюються відразу на декількох рівнях: міжнародний (ООН та інші міжнародні організації), регіональний (ЄС та інші наднаціональні структури), міжнаціональний (транснаціональні корпорації, міждержавні об'єднання), національний (уряди конкретних держав).

По-друге, це багатосуб'єктність управління. Різною мірою в управлінні на глобальному рівні крім національних держав і формальних міжнародних інститутів також беруть участь неурядові організації, транснаціональні корпорації, неформальні групи впливу та інші суб'єкти.

По-третє, це багатополярність де-юре і однополярність де-факто. Глобальне управління сьогодні здійснюється, згідно із заявами різних урядів і міжнародних інститутів, виходячи з примату багатополярності над однополярністю. Але на практиці висловлюючи прагнення враховувати інтереси більшості представників світової спільноти, представники глобальних інститутів часто приймають рішення, керуючись правом «сильного». Крім того, більшість глобальних інститутів фінансується найбільш багатими країнами, що також впливає на прийняття тих чи інших рішень.

Усе це зумовлює невідворотні процеси трансформації національних держав. Держави, поступаючись частиною своїх функцій іншим суб'єктам міжнародних відносин, змушені виробляти нові механізми ефективного управління. Крім того, глобалізація постійно ставить їх перед обличчям нових загроз, до яких вони не завжди бувають готові, тому адаптивність держави багато в чому визначає її ефективність в нових умовах і стає найбільш важливим чинником розвитку.

Список використаних джерел:

1. Глобализация: Контурсы XXI века : реф. сб. / РАМ. ИНПОН. Центр научно-информ. послед. глобальных и региональных проблем. Москва, 2004. 4.1. 358 с.
2. Зиновьев А. Из интервью журналу «Мир сегодня». *Мир сегодня*. 2000. № 18. С. 41–52.
3. Мощелков Е. Н. Переходные процессы: опыт ретроспективно-компаративного анализа социальной и политической динамики. Москва : Изд-во МГУ, 1996. 152 с.
4. Неклесса А. Управляемый хаос: движение к нестандартной системе мировых отношений. *МЭИМО*. 2002. № 9. С. 38–51.
5. Офіційний сайт Цілей тисячоліття ООН. URL: www.un.org/millenniumgoals (дата звернення: 10.10.2018).
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. *Полис*. 1994. № 1. С. 33–48.
7. Хелд Д., Макгрю Э., Гольдблатт Д., Перратон Дж. Глобальные преобразования: политика, экономика, культура. Москва : Практис, 2004. 366 с.
8. Galbraith G. K. Challenges of the new millennium. *Finance and development*. 1999. Vol. 36. No. 4. P. 51–60.
9. Jones B., Pascual C., Stedman J. S. Power and Responsibility: Building International Order in an Era of Transnational Threats. Washington, DC : Brookings Institutional Press, 2008. 360 p.

10. Kehl J. R. Foreign Investment and Domestic Development: Multinational and the State. NY : Lynne Rienner, 2008. 163 p.
11. Laitin D. D. Nations, States, and Violence. Oxford : Oxford University Press, 2007. 192 p.
12. Overholt W. H. Asia, America and Transformation of Geopolitics. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 368 p.
13. Robertson R. Globalization. London : Sage, 1999. 343 p.
14. Rosenau J. Toward an Ontology for Global Governance. In M. Hewson, T. Sinclair (Eds.). *Approaches to Global Governance Theory*. NY : State University of New York Press, 1999. P. 287–301.
15. Waters M. Globalization. L., NY : Routledge, 2001. 247 p.

Dziundziuk V. B. The influence of globalization on the modern state.

In the article the author considers the influence of globalization processes on the modern national state. Different factors and aspects of this influence, its subjects and objects are determined. Proceeding from this, conclusions are made on the review of the role of the national state in the context of globalization and the need to implement the concept of global governance.

Key words: state, globalization, processes of globalization, public administration, global governance.

Надійшла до редколегії 29.11.2018 р.

